

УДК 17.035.1+[821.124'02.09-1:801.73]

Собуцький М.А.

ПІСЛЯМОВА ДО РИМСЬКОГО ІНДИВІДУАЛІЗМУ (ІНТЕРТЕКСТ ПОЕЗІЇ КАТУЛЛА І ГОРАЦІЯ)

Статтю присвячено деяким проблемам інтертексту, що виникають в процесі ознайомлення з поезією Катутла і Горация. Ці два класики римської поезії репрезентують складний шлях від максимуму до мінімуму проявів індивідуалістичних тенденцій постреспубліканської доби (I ст. до н.е.).

Один із сучасних теоретиків культури, розглянувши одвічне зіткнення принципів особистісного, індивідуального, колективного та споріднених їм вимірів історії людини у спілкуванні з собі подібними, зазначив: "Вища колективність ... діалогу - вільне об'єднання людей заради обміну *собою*."

Індивідуалізм у цьому сенсі - скоріш, усе ще лиш програма. На третє тисячоліття" [1].

Така програма (висловлена з приводу ренесансних пошуків точки опори антропоцентризму) напрочуд нагадує всі ті утопії, що їх напрацювало людство за дві з надлишком тисячі років марних спроб від мудрої поради дельфійського Аполлона "пізнай самого себе" перейти до пізнання іншого. Або ж до того, щоб дати пізнати себе іншим.

У постмодерний час утопізм прагнення дати пізнати себе іншим, здається, стає очевидним: "... людина - не тільки бажана, але й чужа у цьому світі..." [2]. Нині людині доводиться жити по той бік утопії, по той бік "глузування проекту модерну з інтимності суб'єктивного світу" [3]. До того ж, комунікація, передавання себе іншим водночас є і віддавання себе під владу інших (хто знає твій внутрішній світ, той володіє ним); а влада - річ надто суттєва для поколінь, що мають за спиною досвід ніцшеанства й неможливості після цього одужати. Утопією, перш за все, є припущення спроможності людського "єго" бачити в інших "єго" не об'єкти, а рівних собі суб'єктів (але не "рівні собі суб'єкти", як дозволено було би нашою мовою говорити щодо "не-істот"). Позбутися утопії - можливо, це і веде "до нової широти" [4]; проте, утопія спільноти індивідів -

особистостей має не лише давню історію: її шляхи відмічено поезією, яку ніщо, крім неї, не спромоглося породити.

Одне з найбільш ранніх втілень утопічного проекту людської людськості - гурток римських *неотериків* (грецькою - "новіші"). Грубо кажучи - це поети покоління громадянських війн (I ст. до н. е.), так само, як сучасні пост- та неоніцшеанці, спотворені нескінченною боротьбою чужих "воль до влади", але, звісно, ще не знайомі з острахом перед "владою комунікації". Типологічно, це так звані "римський модернізм" (термін відомого німецького історика літератури Е.Нордена) [5], при тому що "постмодерн" в Римі відсутній. Дослідниця римського поетичного індивідуалізму І.В.Шталь називає поетиків-неотериків "ерото-романтиками": "романтиками" - за ознакою "примату "хочу" над "повинен" та відповідної гіпертрофії особистих переживань" [6]. Попри всю спірність адресування давньоримським авторам таких сучасних характеристик, як "модернізм" чи "індивідуалізм", попри всю залежність цих авторів від традиції, від александрійського та рідного староримського канонів [7], тут явно присутня не тільки утопія буття "єго" серед інших "єго". Присутня і її руйнація у вигляді самоіронії: тобто присутне певне "пост" - без глузливості, без агресії на внутрішню самотождність особистості.

Короткий шлях, за давньоримською приказкою, проходить через приклади. Нам для скорочення шляху слугуватиме одна з найвідоміших поезій неотерика *Гая Валерія Катутла* (87/84 - 54 рр. до н.е.). Вважають, що на самому початку свого захоплення

Клодією Катулл переклав для неї славетне "Здається той мені рівним богам..." еолійської поетеси Сапфо, переадресувавши своїй коханій чужу анатомію почуттів. Дискусії можуть точитися довкола того, наскільки ширий тут Катулл, у чому він відходить від оригіналу, перевищуючи міру, чи не є цей його вірш лише умовною грою: припускають, окрім його суб'єктивності, ще й певне резонерство (чому - скажемо далі окремо). Наведемо хоч і не надто вправний, але максимально наближений і до букви, і до віршового розміру оригіналу наш власний переклад фрагмента Сапфо (№ 2 за більшістю видань [8]) та відповідного йому 51-го вірша Катулла. Для зручності зіставлення розташуємо їх у дві паралельні колонки:

Сапфо:

1. Богів якомусь мені здається
2. Рівним той, хто може навпроти тебе
3. Сидіти і зблизька солодкозвучний*
4. Голос твій чути.
5. Сміх лунає твій: У грудях у мене
6. Серце би від того закалатало:
7. Як тебе побачу, одразу дар я
8. Слова втрачаю.
9. Терпне мій язик, ціпеніє: легко
10. Пробігає шкірою теплий вогник,
11. Очі вже не бачать, і слух мій дзвоном
12. Повний невпинним,
13. Піт холодний тіло вкриває; дрожі
14. Відчуваю; кольором зеленіше
15. За траву стаю, і мені здається -
16. Ледь не вмираю.
17. А проте наважитися вже треба...**

Катулл:

1. Той мені здається подібним богу,
2. Рівним чи, якщо це не гріх, то й вищим, ***
3. Хто навпроти тебе сидить, і тебе
4. Бачить, і чує,
5. Як смієшся ти. Я ж від того сміху
6. Всі чуття втрачаю. Один лиш погляд
7. Лесбіє, на тебе геть забиває
8. З вуст моїх голос.
9. Терпне мій язик. По суглобах зм'якших
10. Полум'я біжить, і самі собою
11. Чують вуха дзвін, і вкриває очі
12. Ніч непрозора.
13. Від неробства мучишся ти, Катулле,****
14. Від неробства ти шаленієш, друже.
15. Те неробство, знаєш, царів і царства
16. Вшент руйнувало.

Зробимо по дві примітки до кожної з версій вірша.

До версії Сапфо:

* Для сучасного сприйняття усе ж таки незвично було би бачити перенесення частини *слова* з рядка в рядок, тому ми спрощуємо прикінцевий рух строф у Сапфо (у більш точному перекладі це мало б такий вигляд:

3. "... Сидіти і зблизька твій голос солод-
4. козвучний чути.")

**17-й рядок, що мав би починати собою нову строфу і надавати почуттям поетеси певного "сюжетного" розвитку, перекладачі найчастіше ігнорують - як через його погану збереженість, так, мабуть, і через несподіванки, приховані за розвитком "сюжету".

До версії Катулла:

*** У зазначеному місці зазвичай бачать перебільшення Катуллом міри у стосунках із богами: смертного поставлено не просто нарівні з ними, а вище за них. Мотив "вищості за богів", щоправда, запозичений Катуллом у свого попередника - Луція Катула (Catulus, з одним "I"; роки життя 150-87 до н.е.) [9].

**** Четверта строфа у Катулла, як бачимо, докорінно відрізняється від оригіналу еолійської поетеси VII-VI ст. до н.е.; римський поет I ст. до н.е. повертає за її допомогою "сюжет" у зовсім інший бік. Саме тут І.М.Тройський колись побачив "резонерство" [10]; проте, чи не природніше вбачати у Катулловій самоіронії саме те, чим завжди є іронічне ставлення людини до себе і до своїх почуттів: ознаку зрілої особистості з диференційованими психічними функціями та з усвідомленням їх індивідуального (не заданого соціальністю) характеру?

Звісно ж, у даному конкретному випадку можна послатися на величезну традицію зневажливого ставлення давньоримської думки до "неробства" - *otium*, що є одним із ключових негативних соціоетичних понять у римлян [11]. Проте самоіронія характерна для Катулла і в інших випадках (пор. хоча б десятий вірш його збірки, сенс якого - "ну що, мені вже трохи і пофантазувати не можна?"). Якщо тепер звернути увагу на те, що *закоханість* якраз є традиційним, умовним мотивом, тобто так званим *топосом* "ліричних жанрів - поезії Катулла, Тібулла, Проперція, Овідія, де поет виступає замаскованим під закоханого, а його "я" є відокремленим від суб'єктивної

особистісності, формалізованим й умовним" [12]. - можемо думати, що індивідуальний смисл виникає на *стикові* двох топосів - закоханості й *otium* - завдяки іронічному інтертекстуальному взаємонакладанню "знаків культури" (лірика Сапфо *плюс* староримська традиція, від моралістики сатир Луцілія до епіграми та комедії). Загальноживаність комедійної топіки навіть в *елегії* (найменш іронічному жанрі), а сатиричної топіки - у "поліметрах" Катулла [13], на нашу думку, створює подвійну перспективу, якої не мала ані автентична лірика VII - VI ст., ані моральна реакція "староримлян" на вади "втраченого покоління" громадянських війн. Утопія самовираження в колі друзів - однодумців (до друзів думка Катулла звернена постійно, вони - єдине, що лишається після розриву з Клодією - пор. вірш 11-й) виникає у неотериків на межі зіткнення культурних стереотипів. На лінії любовної поезії "Катулл-Тібулл-Проперцій-Овідій" утопічне саморозкриття у почутті не розгортатиметься, а згортатиметься у бік меншої ширості; воно й собі стане культурним топосом, стереотипом.

Що ж до лінії поезії дружби - певного роду топосом є також і "коло друзів", і адресність поезії як звернення до когось із них. За походженням це - стандартна антична дружба як соціальний інститут; проте Катуллові друзі максимально індивідуальні, "його власні" (хоча б ті Фурій з Аврелієм, через яких поет передає Клодії "кілька слів ... злих і останніх"). Ані до нього, ані *після* нього "коло друзів" уже не буде справжнім колом справжніх, трохи іронічних приятелів; тобто воно не буде справжньою утопією вільної гри індивідуалізованих особистостей. Через покоління, у *Квінта Горація Флакка* (65-8 рр. до н.е.), друзі-адресати його "Од" (Авторська назва *Carmina* - "Пісні") вже не утворюють замкнене утопічне коло: їх багато, серед них є і однодумці, і покровителі (Меценат, Август, Тіберій), і муза Мельпомена (двічі - в славетному "Пам'ятнику" - оді III, 30 - та в оді IV, 3). Самим своїм виходом на сцену засвідчуючи театральність, знаковість кола спілкування, його перетворення на топос, серед адресатів од з'являються і корабель Вергілія (ода I, 3), і держава в образі корабля (ода I, 14), і дерево, що впало і ледь не вбило автора (ода I, 13): поет через цю небезпеку у маренні побачив потойбічний світ, а в ньому - Алкея і Сап-

фо - засновників лірики того зразка, який неначебно продовжує Горацій. "Неначебно" - бо, на противагу спонтанності еолійців, хоча і не індивідуалістичній, Горацієві оди мають не просто подвійну перспективу, а супраперспективу: знакова мозаїчність (друзі як знак, любов як знак, еолійські поети теж як знак; навіть іронія як знак хоча б у тій же оді I, 13) переростає у багатопланову інтертекстовість - зовнішню за лініями "Алкея і Сапфо - Катулл - Горацій" (останній самому собі приписував опанування віршованих розмірів еолійської лірики, насправді ж їх опановував вже Катулл), а також "Луцілій - Горацій" та "Архілох - знову Катулл - Горацій", якщо взяти до уваги ще сатири та еподи, та внутрішню "Горацій і Горацій же": згадана іронічна ода I, 13 перегукується з "позитивним" використанням топосу "островів блаженних" в 16-му еподі, а "корабель Вергілія" (ода I, 3 - побажання доброго шляху, так званий "пропемптік" зі знаком "плюс") - з 10-м еподом ("пропемптік" зі знаком "мінус" - "антипобажання" кораблю поета Мевія, огудника Вергілія). Проте Катуллові смислової перспективі індивідуального розкриття, що виникла на стикові знаків (топосів), у супраперспективі знакової мозаїчності протистоїть уже не глибина смислів, а їх нейтралізація. Всі смислові дисбаланси! у Горація повинні врівноважитися в *aurea mediocritas* не стільки як у "золотій середині", скільки як у "золотій посередності", страху перед осмисленістю буття. "Від кохання - інше кохання" (епод 11) - інтертекст з елегіками, що на них перетворилися "ерото-романтики" (Овідій теж пише і "Мистецтво кохання", і "Ліки від кохання": що ж до друзів, які у Катулла - останнє, що лишилося, в елегіка Проперція вони перетворюються на розлучників, тобто теж на "ліки"). Хоча закоханість Катулла - топос, але від його "злих і останніх слів" до "міри" поетів Августової доби - і меценатівця Горація, і не-меценатівця Овідія, - чимала відстань. Іронія до власних почуттів тепер - знаряддя поміркованості, а не смислового самовизначення. Поміркованість тут, у свою чергу, - прояв страху перед відчуттям осмисленості: *nil admirari* ("Нічому не дивуватися") у посланні I, 6, написаному майже одразу після од. Утопія неотериків існувала поза очікуванням завтрашнього дня: утопія завжди позачасова, хоча (а може, і тому) поети-неоте-

рики не жили довго. Горацій прожив довше за Катулла - але його багатопланові перспективи сходяться в точці сьогодення (ще один принцип - *capere diem* - "Лови сьогодення, бо не знаєш, що готує завтра" - ода I, 11), і для того, щоб врятуватися від страху перед "завтра", необхідно заземлити смисли, привести емоційний маятник у точку спокою (вводячи образ "маятника ліричного руху", який врешті-решт "заспокоюється на золотій середині" [14], М.Л.Гаспаров теж мав на увазі подвійність перспективи бачення Горацієвої поезії - хоча скоріше у плані не інтертекстовості або знаковості, а змістових мотивів).

Самоіронія Катулла була прелюдією до роману, що мав далі розгортатися у реальному житті. Самоіронія Горація - тепер уже як но-

вий пост-катуллівський топос - є післямовою до смислів реального життя нового індивіда з його *otium*. У сатирі II, 7, помінявшися ролями зі своїм рабом, Горацій вислуховує від нього нотацію про свою власну рабську залежність від бажань, звичок, друзів з їх розвагами і таке інше. Заради справедливості зазначимо: Горацій теж людина, і нотація раба про рабство хазяїна викликає у нього ще одну іронію під кінець, де поет починає думати вголос:

"Де мені каменя взяти?" - "Навіщо?" - "Чи списа якого?" -

- "Що з ним таке..." (каже раб). -

- "Геть мені звідси!.." [15].

Так завершується ланцюжок самоіроній утопії римського індивідуалізму.

1. Баткин ЛМ. Итальянское возрождение в поисках индивидуальности. - Москва: Наука, 1989. - С.30-31.

2. Козловський П. Постмодерна культура // Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. - К.: Ваклер, 1996. - С.271.

3. Там само. - С.272.

4. Там само. - С.271.

5. Цит. за: Шталь И.В. Поэтика литературного направления: римские "эротико-романтики" // Поэтика древнеримской литературы. - М.: Наука, 1989. - С.91.

6. Там само. - С.74.

7. Забулис Г.К. Некоторые предпосылки александрийской традиции в римской литературе // Филологические науки. - 1976. - № 5. - С.36-43.

8. *Lyrica Graeca Selecta* / Ed. D.L.Page. - Oxford: Clarendon, 1968. - P.104-105.

9. Полонская К.П. Любовные эпиграммы ранних не-отериков // Античная культура и современная наука. - М.: Наука, 1985. - С.125-130.

10. Тройский ИМ. История античной литературы. - М.: Высшая школа, 1983. - С.341.

11. Межеричкий Я.Ю. *Iners otium* // Быт и история в античности. - М.: Наука, 1988. - С.41-68.

12. Полонская К.П. К вопросу о степени субъективности авторского "я" в римской поэзии эпохи Республики // Вопросы классической филологии. - 1984. - VIII. - С.207.

13. Там само. - С.205-206.

14. Гаспаров МЛ. Поэзия Горация // Квинт Гораций Флакк. Оды. Эподы. Сатиры. Послания. - М.: Художественная литература, 1970. - С.22.

15. Переклад Андрія Содомори цитуємо за: *Квінт Гораци Флакк*. Твори. - К.: Дніпро, 1982. - С.173.

Sobutsky M.A.

AN AFTERWORD TO THE ROMAN INDIVIDUALISM

The article is devoted to some intertextual problems arising while reading Catullus and Horatius. Those two famous Roman classic poets represent the complex development from maximum to minimum in the individualistic trend of the post-Republican epoch (1st century B.C.).